

УДК 340.132.6

*Микола Віталійович Котенко,
асистент кафедри інтелектуальної власності
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

В умовах реформування правової системи України, розбудови її державності, розвитку інститутів громадянського суспільства як ніколи гостро стоїть проблема підвищення ефективності правового регулювання, вдосконалення тих правових інституцій, які забезпечують якість правового регулювання, досягнення тих правових результатів, які закладені правотворцем у змісті правових норм. Центральне місце в системі таких засобів займає тлумачення правових норм як засіб з'ясування та роз'яснення змісту і смислу правових норм, що в подальшому надає змогу реалізувати правові норми максимально відповідно до волі суб'єкта, який їх приймає. Якість тлумачення правових норм безпосередньо залежить від системи способів тлумачення, відповідний підбір яких надає змогу всебічно, ґрунтовно та об'єктивно з'ясувати зміст та смисл правових норм і в подальшому їх роз'яснити.

Системний спосіб тлумачення правових норм є явищем, що має як теоретичний, так і практичний прояв, оскільки, з одного боку, являє собою систему науково обґрунтованих положень щодо природи, поняття, ознак, значення, методики застосування системного способу тлумачення правових норм, а з другого — забезпечує практичне здійснення системного тлумачення правових норм.

Стан наукового дослідження системного способу тлумачення правових норм як правового явища характеризується міждисциплінарністю такого вивчення, що обумовлюється складністю самого явища та можливістю його прояву в різноманітних сферах правового регулювання суспільних відносин. Окремі аспекти системного способу тлумачення як явища теоретико-правового плану досліджувалися С. Алексєєвим, С. Бобровник, Ю. Власовим, С. Гусарєвим, Н. Дворниковим, Ж. Дзейко, О. Зайчуком, М. Козюброю, В. Котюком, О. Мурашиним, П. Недбайлом, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновичем, О. Скакун, Ю. Шемшученком та ін.

Оскільки проблематика тлумачення норм права має міждисциплінарний характер наукового дослідження, це зумовило плюралістичний, певною мірою різновекторний характер розвитку наукових поглядів на проблематику поняття, сутності, природи, значення, системного способу тлумачення норм права. Тому наукове дослідження системного способу тлумачення правових норм як явища теоретико-правового плану має актуальний характер, що повинне забезпечити переосмислення теоретико-правових аспектів тлумачення норм права, результати якого відіграють методологічний та системоутворюючий характер для подальшого дослідження тлумачення норм права на теоретико-правовому та галузевому рівнях юридичної науки.

Окрім того, системний спосіб тлумачення правових норм має не лише теоретичний характер прояву, а й практичний, що найбільш комплексно використовується у судовій практиці. Від того, наскільки якісно відбудеться системне тлумачення правових норм, настільки об'єктивно буде встановлено зміст та смисл норм права, справедливо та законно застосовано норми права і здійснене правосуддя. З огляду на це, дослідження особливостей практики застосування системного способу тлумачення правових норм надасть змогу критично її про-

аналізувати, встановити недоліки та шляхи вдосконалення використання вказаного способу тлумачення правових норм у судовій практиці.

Метою цієї публікації є визначення системного способу тлумачення правових норм у судовій практиці судів загальної юрисдикції.

Проблема тлумачення норм права в судовій практиці судів загальної юрисдикції не є новою для юридичної науки. Особливо поширеними є наукові дослідження питань тлумачення норм права судовими органами, що розроблялися вченими у сфері теорії держави і права та галузевих юридичних наук [1–6]. Однак питання способів тлумачення правових норм у практиці діяльності судів загальної юрисдикції, особливо, що стосується загальнотеоретичних аспектів вказаного питання, мають епізодичний характер вивчення, що потребує відповідного наукового загальнотеоретичного дослідження та переосмислення.

На прикладі проблем судового тлумачення положень Конституції України, що здійснюється в діяльності органів судової системи, вчені доходять висновку, що таке судове тлумачення зумовлено:

- об'єктивними причинами, що обґрунтовують необхідність тлумачення Конституції України через розуміння її юридичної природи і правових властивостей;
- суб'єктивними причинами, що обумовлюють необхідність тлумачення Конституції України недоліками нормотворчої техніки. Інакше кажучи, йдеться про неякісну роботу авторів конституційного проекту і самого конституційного законодавця. Саме цим зумовлено неточне використання деяких правових понять у конституційному тексті, наявність у ньому внутрішніх протиріч між нормами і породжена цим відсутність однаманітності в реалізації конституційних положень [7, с. 37–38].

Існуючі в науці підходи щодо судового тлумачення норм пов'язують його необхідність із: а) недоліками юридико-технічного оформлення нормативно-правових актів; б) необхідністю забезпечення індивідуально-правового регулювання суспільних відносин через процес правозастосування; в) необхідністю поєднання формалізованих характеристик правової норми з реальним життям людей; г) необхідністю узгодження волі законодавця та існуючих взаємовідносин між людьми тощо.

Використання систематичного способу тлумачення у діяльності судів загальної юрисдикції є малопоширеним, однак при розгляді деяких справ суди вказують на застосування систематичного способу тлумачення правових норм. Зокрема, як зазначається у змісті актів судів загальної юрисдикції, систематичний спосіб тлумачення застосовувався для тлумачення ст. 152 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» у зв'язку з абзацом 4 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про пожежну безпеку» [8]; для тлумачення п. 3 підрозділу 4 розділу XX Податкового кодексу України [9]; для тлумачення ст. 1173 ЦК України у зв'язку з п. 6 ст. 1176 ЦК України [10]; для тлумачення п.п. 5.3.1 ст. 5, п.п. 5.4.1 ст. 5, п.п. 16.3.1 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» у їх взаємозв'язку [11] тощо. На підставі аналізу рішень суду, в яких вказано про застосування систематичного способу тлумачення правових норм, ми дійшли висновку, що використання вказаного способу тлумачення має неоднозначний, певною мірою навіть суперечливий характер. Зокрема, таке застосування систематичного способу пов'язане з аналізом: а) окремих положень законодавства як самостійних; б) положень цілих кодифікаційних актів; в) відповідного положення законодавства як елемента окремої частини кодифікаційного акта.

Практика діяльності судів загальної юрисдикції доводить той факт, що застосування системного способу тлумачення правових норм є досить поширеним. Порівняно з практикою Конституційного Суду України, в якій застосовано системний спосіб тлумачення правових норм, практика застосування системного способу тлумачення правових норм судами загаль-

ної юрисдикції є більш поширеною, що зумовлено більшою кількістю судів загальної юрисдикції та справ, які вони розглядають.

Акти судів загальної юрисдикції поділяються на: а) ті, котрі у своєму змісті зазначають факт застосування системного способу тлумачення [12]; б) ті, котрі у своєму змісті не зазначають факт застосування системного способу тлумачення, проте в процесі судового розгляду справи цей спосіб фактично застосовано [13] тощо. Аналізуючи зміст актів судів загальної юрисдикції, в яких зазначено про застосування системного тлумачення правових норм, ми дійшли висновку, що застосування такого способу здійснюється судами як у поєднанні з іншими способами тлумачення правових норм, так і без такого поєднання, що фактично залежить винятково від розсуду суддів судів загальної юрисдикції. Аналізуючи зміст актів юрисдикції другого типу, ми дійшли висновку, що фактичне застосування системного способу тлумачення правових норм при розгляді тієї або іншої судової справи без посилання на таке застосування системного способу тлумачення у змісті самого судового акта зумовлено тим, що цей спосіб тлумачення правових норм, як правило, використано разом з іншими способами тлумачення, або його застосовано епізодично, для вирішення окремих питань (наприклад, тлумачення суміжних правових положень) у процесі розгляду самої судової справи.

Аналізуючи зміст актів судів загальної юрисдикції, де застосовано системний спосіб тлумачення, ми дійшли висновку, що умови та порядок застосування системного способу тлумачення норм права у практиці діяльності судів загальної юрисдикції України має досить неоднозначний та неусталений характер. Тому спробуємо узагальнити існуючу практику правоінтерпретаційної діяльності судів загальної юрисдикції, де застосовано системний спосіб тлумачення. Таке узагальнення спробуємо провести на основі результатів групування зв'язків між нормами права, які мають бути враховані в процесі тлумачення правових норм.

Практика судів загальної юрисдикції України свідчить, що в процесі вирішення судових справ судами застосовується системний спосіб тлумачення, відповідно, враховуються такі види зв'язків між нормами права:

- зв'язки між нормами права одного інституту (субінституту) права, що стосуються регулювання суспільних відносин одного виду;
- зв'язки між нормами права однієї галузі (підгалузі) права, які регламентують суспільні відносини певної сфери;
- зв'язки між нормами права різних інститутів (субінститутів), галузей (підгалузей) права, які регулюють різноманітні суспільні відносини;
- зв'язки між нормами права, які закріплені в одному нормативно-правовому акті або в нормативно-правових актах однакової юридичної сили;
- зв'язки між нормами міжнародного та національного права;
- зв'язки між процесуальними нормами права, якими встановлюються порядок реалізації прав та обов'язків суб'єктів права;
- зв'язки між матеріальними нормами права, якими встановлюються права та обов'язки суб'єкта права;
- зв'язки між процесуальними та матеріальними нормами права.

Спробуємо підсумувати стан застосування системного способу тлумачення правових норм у процесі здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції в Україні:

- посідає центральне місце та найчастіше використовується у судовій практиці порівняно із застосуванням інших способів тлумачення правових норм;
- практика діяльності судів загальної юрисдикції України свідчить, що застосування системного способу тлумачення правових норм у процесі розгляду судових справ залежить від особливостей самої справи та тих правових норм, які регулюють відповідні суспільні відносини;

- виконує допоміжну роль, що зводиться до встановлення змісту та смислу правових норм, з метою їх подальшого застосування щодо конкретних суб'єктів права та конкретних життєвих ситуацій в процесі вирішення судових справ;
- застосовується у діяльності судів загальної юрисдикції за умови наявності двох і більше правових норм, що регулюють ті або інші суспільні відносини, з приводу яких здійснюється розгляд судових справ;
- надає змогу провести аналіз норм права у їх взаємозв'язку, що, в свою чергу, забезпечує всебічність розгляду судової справи та застосування відповідних норм права, щодо яких було використано системний спосіб тлумачення;
- правові акти судів загальної юрисдикції, в яких застосовано системний спосіб тлумачення правових норм, умовно можна поділити на: а) ті, котрі у своєму змісті зазначають факт застосування системного способу тлумачення; б) ті, котрі у своєму змісті не зазначають факт застосування системного способу тлумачення, проте в процесі судового розгляду справи цей спосіб фактично застосовано;
- узагальнюючи судову практику судів загальної юрисдикції, де застосовано системний спосіб тлумачення правових норм, встановлено, що в роботі судів загальної юрисдикції враховуються такі види зв'язків між нормами права: зв'язки між нормами права одного інституту (субінституту) права, що стосуються регулювання суспільних відносин одного виду; зв'язки між нормами права однієї галузі (підгалузі) права, які регламентують суспільні відносини певної сфери; зв'язки між нормами права різних інститутів (субінститутів), галузей (підгалузей) права, які регулюють різноманітні суспільні відносини; зв'язки між нормами права, які закріплені в одному нормативно-правовому акті або в нормативно-правових актах однакової юридичної сили; зв'язки між нормами міжнародного та національного права; зв'язки між процесуальними нормами права, якими встановлюються порядок реалізації прав та обов'язків суб'єктів права; зв'язки між матеріальними нормами права, якими встановлюються права та обов'язки суб'єкта права; зв'язки між процесуальними та матеріальними нормами права; зв'язки норми права з нормою, що змінює або доповнює її; зв'язки норми права з нормою-принципом; зв'язки норми права з дефінітивною нормою; зв'язки норм права, одна з яких має колізійний характер; зв'язки норми права з нормою, до якої відсилає норма права, що тлумачиться.

З огляду на вказане вище, вважаємо, що роль системного способу тлумачення правових норм у діяльності судів загальної юрисдикції полягає у такому:

- забезпеченні здійснення правосуддя, що пов'язане із системним тлумаченням правових норм, яке здійснюється судами загальної юрисдикції в процесі розгляду судових справ з метою забезпечення прийняття справедливих та законних актів судочинства;
- правозастосовній ролі, що полягає у використанні системного способу тлумачення правових норм для всебічного з'ясування їх змісту та смислу з метою їх подальшого застосування до конкретного життєвого випадку та до конкретних суб'єктів права;
- інтерпретаційній ролі, що полягає у застосуванні системного способу тлумачення правових норм у процесі діяльності Пленумів Вищих спеціалізованих судів з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції;
- офіційно-регулятивній ролі, яка полягає в тому, що в процесі розгляду судами загальної юрисдикції судових справ здійснюється правоінтерпретаційна діяльність, в тому числі із застосуванням системного способу тлумачення правових норм, яка має офіційний характер та в подальшому впливає на прийняття відповідних судових актів правозастосування, тобто здійснюється індивідуальне регулювання суспільних відносин;

- пізнавально-орієнтаційній ролі, змістом якої є з'ясування змісту і смислу норм права як явища системного плану, в результаті чого здійснюється судова практика, яка в цілому впливає на правову свідомість та правову культуру суспільства і його громадян.
- системоутворюючій ролі, змістом якої є здійснення тлумачення правових норм у контексті їх єдності, де результати тлумачення визначатимуть зміст подальшої правозастосовної діяльності, акти якої матимуть загальнообов'язковий характер для суб'єктів права.

Список використаних джерел

1. Абдрасулов Е. Б. Конкретизация гражданско-правовых норм в судебном решении: опыт Республики Казахстан / Е. Б. Абдрасулов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.supcourt.kz/.../txfolztog_q.v._ggyudxgcglrf_qvbdphfpdd-orlgczfx_hpra_c_dpwarcj_z_vavmrmb.doc.
2. Агафонов С. Особливості тлумачення змісту правової норми в українському законодавстві / С. Агафонов // Юстиніан. — 2005. — № 11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2013>.
3. Грачева Ю. В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю. В. Грачева. — М., 2011. — 446 с.
4. Капліна О. В. Вирок суду як акт тлумачення / О. В. Капліна // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 4. — С. 229–239.
5. Ображиев К. В. Судебное толкование и судебное нормотворчество: проблемы соотношения / К. В. Ображиев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=291>.
6. Ткачева С. Г. Конкретизация закона и его судебное толкование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Г. Ткачева. — М., 1973. — 17 с.
7. Брежнев О. В. Судебное толкование Конституции Российской Федерации: сущность, правовая природа, процессуальные формы осуществления / О. В. Брежнев // Вестник Московского университета. — 2006. — № 4. — С. 36–46.
8. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 11 квітня 2011 р. справа № к/9991/71440/11-с [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23812627>.
9. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 18 липня 2012 р. справа № 2а-5542/12/2670 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
10. Рішення Болградського районного суду Одеської області від 17 червня 2011 р. справа № 2-39/11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16657208>.
11. Постанова Донецького окружного адміністративного суду від 4 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6858360>.
12. Рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 11 квітня 2013 р. справа № 2609/18934/12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31776431>.
13. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 4 липня 2013 р. справа № к/9991/86565/11-с [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32332826>.

Котенко М. В. Системне тлумачення у діяльності судів загальної юрисдикції

Аналізуються особливості та значення системного способу тлумачення для діяльності судів загальної юрисдикції. Акцентовано увагу на необхідності системного тлумачення; причинах, що його обумовлюють; відображенні цього способу тлумачення у судових актах; зв'язках норм, що враховуються у процесі тлумачення. Визначено стан застосування системного способу тлумачення у судовій практиці та шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: судді, судова практика, тлумачення, системний спосіб.

Котенко Н. В. Системное толкование в деятельности судов общей юрисдикции

Анализируются особенности и значение системного способа толкования для деятельности судов общей юрисдикции. Акцентируется внимание на необходимости системного толкования; причинах его обуславливающих; отражении этого способа толкования в судебных актах; связях норм, которые учитываются в процессе толкования. Определено состояние применения системного способа толкования в судебной практике и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: судьи, судебная практика, толкование, системный способ.

Kotenko M. Systematic interpretation in activity of the courts of general jurisdiction

In the article author analyses the characteristics and value of the systematic method of interpretation for the activity of courts of general jurisdiction. The attention is focused on the need of a systematic interpretation; reasons causing it, the reflection of this method of interpretation in judicial acts; relations between norms which are considered in the process of interpretation. Defined state using the systematic method of interpretation in judicial practice and ways to improve it. Defined value of judicial legislation pending legal cases, as well as ways to improve the systematic method in aspects of interpretation quality improvement activities of the courts. Particular attention is paid to the definition of classic and special relations between legal norms in the process of systematic interpretation, justified proposals on the need to address these linkages.

Key words: judges, jurisprudence, interpretation, systematic method.

УДК 340(477): 342.25

*Тетяна Вікторівна Котенко,
асистент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В АСПЕКТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ (НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РІВЕНЬ)

Роль і значення будь-якого державно-правового явища чи процесу відображаються, насамперед, у їхніх функціях, що характеризують систему напрямів впливу цього процесу чи явища на правову реальність. Місцеве самоврядування як ключовий елемент управління суспільством є самостійним засобом самоорганізації суспільства та розбудови механізмів упорядкування відносин у відповідному соціальному середовищі.

Функціональне призначення місцевого самоврядування вчені розглядають як один із ключових напрямів дослідження у сфері юриспруденції. Так, на прикладі муніципальної влади О. Батанов доходить висновку, що функціональний аналіз муніципальної влади:

- сприятиме проникненню у політико-правову природу цього виду публічної влади;
- розкриватиме обсяг, характер і зміст діяльності суб'єктів системи місцевого самоврядування — територіальних громад, окремих жителів — членів цих територіальних громад, їх мікро-територіальних об'єднань, органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Лише визначивши функції муніципальної влади можна уявити, яку роль вона відіграє у механізмі вирішення питань місцевого значення та надання публічних послуг населенню в громадянському суспільстві, політичній системі суспільства, конституційному механізмі взагалі, та яке її соціально-політичне призначення [1, с. 369]. Аналізуючи стан наукової розробки функціонального призначення місцевого самоврядування, учені доводять висновку, що, незважаючи на існуючі наукові дослідження питань призначення місцевого самоврядування [2, с. 162], функціональна характеристика явища місцевого самоврядування й досі залишається неповною, а часом і суперечливою, що значною мірою перешкоджає проникненню